

Görkəmli tarixçi alim

O, ömrünü Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünün öyrənilməsinə həsr edib. Elmin bu çətin və mürəkkəb yolunda daim axtarıb, tapıb. Orta əsr əlyazmaları həyatının daimi yol yoldaşına çevrilib. Şərqsünas alim ilk mənbələrin, xüsusilə orta əsr mənbələrinin kamil tədqiqatçısı, ən yaxşı bilicilərindən biridir. O, tənqiddən çəkinməyən ciddi və tələbkər elm fədaisidir. Akademik Nailə xanım Vəlixanlı bu gün nəinki respublikamızda və keçmiş İttifaq məkanında, dünya şərqsünaslıq elmində sayılıb-seçilən alimlərdəndir. O, böyük zəka sahibi, həqiqi alim və ziyalı, cəfəkeş tədqiqatçı, xeyrixah, mehriban, səmimi bir insan kimi tanınır və sevilir.

Rusiyada şərqsünaslıq elminin inkişafına böyük xidmətləri olan Mirzə Cəfər Topubaşov, Mirzə Məhəmmədəli Kazım bəy, Azərbaycanda orta əsrlər tarixşünaslığının əsasını qoyan görkəmli alim və tədqiqatçı, akademik Əbdülkərim Əlizadə, fədakar alim, haqq və ədalət cərcüsü, akademik Ziya Bünyadov kimi məşhur şərqsünasların olunu bu gün akademik Nailə xanım Vəlixanlı ləyaqətlə, şərəflə davam etdirir.

Nailə xanım 1940-cı il dekabr ayının 25-ə Bakıda, Azərbaycanın tanınmış mədəniyyət xadimi, xalq artisti Məhəmmədəli Vəlixanlınin ailəsində dünyaya göz açıb. Sözləşmətə yüksək qiymət verilən bir mühitdə böyüyüb boya-başa çatıb. Atası 1922-ci ilə qədər ömrünün sonuna kimi Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında və kinoda bənzərsiz obrazlar yaradıb. Qardaşı respublikanın məşhur artisti Aqşin Vəlixanlı da atasının olunu ləyaqətlə davam etdirib. Uşaqlıq və gənclik xatirələri ilə bağlı olan Dram Teatrında da Nailə xanım üçün ən doğma, ən nənəvi sənət ocağıdır.

Orta təhsilini aldığı 132 nömrəli məktəbin ən qabaqcıl təhsil müəssisələrindən biri sayılırdı. Hələ məktəb illərində o, Şərqsünaslıq, klassik ədəbiyyata böyük maraq göstərirdi. Bu təhsil ocağındakı ab-havanın gələcək taleyində böyük rol oynayıb. Orta təhsilini başa vuran Nailə xanım 1958-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqsünaslıq fakültəsinin ərəb şöbəsinə qəbul olunub. Universitetdə o, elmin sirrini tələbələrində böyük sevgi və səriştə ilə öyrədən görkəmli pedaqoq, professor Ələsgər Məmmədov, tarixçi alim Seyfəddin Qəndilov, tanınmış filoloq və professor Məhəmmədcafer Cəfərov, Mir Cəlal Paşayev, Bəxtiyar Vahabzadə, Bəkir Nəbiyev və başqalarının mühazirələrini dinləyib. 1963-cü ildə ali təhsilini fərqlənmə diplomu ilə başa vurub, təyinatla Azərbaycan Alimlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutuna işə göndərilib. Ərəb ölkələri tarixi bölgəsində baş laborant vəzifəsində çalışmağa başlayıb. 1964-cü ildə Ziya Bünyadovun rəhbərliyi ilə "IX-XII əsr ərəb coğrafiyasına səyahətlər Azərbaycan haqqında" mövzusunda namizədlik dissertasiyası çərçivəsində işləyir. 1967-ci ildə dissertasiyanı müdafiə edən əvvəl başa çatdırıldığı üçün həmin şöbədə kiçik elmi işçi vəzifəsinə keçirilir. Bir ildən sonra isə namizədlik dissertasiyasını böyük uğurla müdafiə edir.

Akademik Nailə xanım Vəlixanlı ərəbdilçilik yazılı mənbələr əsasında Azərbaycan tarixinə dair tədqiqatların müəllifi və ən gözəl bilicisidir, onun tədqiqatlarında ərəb xilafəti və Azərbaycan əlaqələri, ərəb müəlliflərinin əsərlərində Azərbaycan, ölkənin orta əsrlər tarixinin mənbəşünaslıq problemlərinin öyrənilməsi, sosial-iqtisadi münasibətləri, siyasi-mədəni tarixi və tarixi coğrafiya kimi məsələlər mühüm yer tutur.

1974-cü ildə "Elm" nəşriyyatında gənc alimin irihəcmli "IX-XII əsr ərəb coğrafiyasına səyahətlər Azərbaycan haqqında" monoqrafiyası nəşr edilir. Bu əsəri yazmaq üçün müəllifdən səriştəli qələm, səbrli alim cəsarəti tələb edirdi. Belə bir çətin dövrü qələmə almaq üçün təkə elmə həvəs göstərən, yuxusuz gecələr keçirmək, hər zəhmətə qatlaşmaq kifayət deyildi. Bunun üçün bu ağır işə ürkədən bağlılıq, vürğunçü, heyranlıq, sevgi olmalı idi.

Azərbaycanın gözəl təbiəti, zəngin yerli sənətləri hələ qədimlərdən bir çox ölkələrin şair, alim və səyyahlarının diqqətini cəlb edib. Qədim yunanlar, romalılar, surlular, farslar, ərəblər, orta əsr Avropa səyyahları Azərbaycanı gəzib dolaşmış, onun təbiəti, iqlimi, əhalisi haqqında maraqlı məlumatlar qoyub gediblər. Şərqsünas mənbələri içərisində Azərbaycana aid ətraflı məlumat ən çox ərəb müəlliflərinin əsərlərində təsadüf olunur. Alim IX-XII əsr ərəb müəlliflərinin Azərbaycan haqqında verdiyi məlumatları araşdırıb, elmin süz-göyündən keçirib. Bu çətin işin öhdəsindən gələ bilmək üçün təkə ərəb dilini kamil bilən kifayət deyildi. Başqa dillərdə olan tədqiqatlarla da tanış olmaq tələb olunurdu. Ona görə də Nailə xanım rus, fars, ingilis, fransız, türk dillərini də öyrənir. Tarixi əsərləri qeyd və şərhərlə izah etmək, müxtəlif dillərdəki mənbə və tədqiqatlardan istifadə olunaraq, hər bir müəllifin əsərini rəhbərlikdən dilimizə çevirmək, ona tənqidi yanaşmaq müəllifdən böyük və gərgin zəhmət, fədakarlıq tələb edirdi.

IX əsrdə yaşayan ərəb alimi və səyyahı İbn Xordadbehin "Yollar və məmləkətlər haqqında kitab" əsəri 1986-cı ildə Nailə xanımın tərcüməsi, akademik Ziya Bünyadovun professor Beylisin redaktəsi ilə rus dilinə nəşr edilir. Beləliklə, İbn Xordadbehin əsəri ərəb coğrafi ədəbiyyatının ilk nümunəsi kimi Azərbaycan elm aləminə daxil olur. Alimin bu tədqiqatı təkə Azərbaycan tarixi üçün deyil, xilafət tərkibinə daxil olan Şərqsünaslıq, Orta Asiya, İran, ərəb dövlətləri, Hindistan, Çin, Uzaq Şərqsünaslıq tarixi və tarixi coğrafiyası üçün qiymətli mənbədir. Əsər dünya şərqsünasları tərəfindən böyük maraqla qarşılanır, müəllifin əsərindəki məlumatları əsaslandırmaq üçün Nailə xanım bu tədqiqatını 30 ildən çox vaxtına həsr edib. Onun orta əsr mənbələrinə əsaslanaraq hazırladığı on bir əsər əsəri dərin və zənginləşdirir. Xilafət dövrünün görkəmli araşdırıcısı Bolşakov, Lovoseltsov, Şixsəidov, Orta Asiya, Gürüstən və bir çox başqa ölkələrin alimləri Nailə xanım Vəlixanlınin əsərlərinə həmişə

istinad edirlər.

Nailə xanım Vəlixanlı müxtəlif mənbələrdəki məlumatların müqayisəli təhlili nəticəsində Azərbaycanın xilafət dövrü sərhədlərini müəyyənləşdirir, cəsarətlə erməni və gürcü alimlərinin iddialarına qarşı çıxırdı. 1987-ci ildə rus dilində çapdan çıxan "Azərbaycan tarixi coğrafiyası" kitabında onun "Ərəb işğalı nəticəsində Azərbaycan tarixi coğrafiyasının dəyişməsi" məqaləsi böyük səs-küyə səbəb olur. Alim Babək və xürrəmilər hərəkatına, Babək və Səhl-Sumbat münasibətlərinə toxunaraq yazırdı: "Səhl-Sumbat böyük bir vilayətin sahibi idi. Onu ermənilərə verməklə, idarə etdiyi torpaqları da onlara vermiş olurdu. Müəllif X əsr ərəb alimi İbn Havqəlin əsərindəki xəritədə Gilandan Dərbəndə qədər ərazinin Azərbaycan adlandırıldığını göstərir. Azərbaycan torpaqlarının Zəncan, Gilan, Dərbənd kimi uzandığını xüsusi vurğulayır.

Onun tədqiqat mövzusu Şərqsünaslıq tarixi ilə bağlıdır. Mütəxəssislərin yazdığına görə Nailə xanımın tədqiqat üsulu Şərqsünaslıq obrazlılıqdan, dəbdəbədən azaddır.

Elmin soyuq üslubu, rəşadətli düşüncənin dəqiqlik tələbi, hisslərlə deyil, məntiq və dəlillərlə əsaslandırmaq verdiyi - bütün bunlar elmdə Qərb ənənələrindən xəbərlər verir. Nailə xanım Şərqsünaslıq tarixini Qərb düşüncə tərzinə və klassik elmi ənənələrə söykənərək tədqiq edir".

1994-cü il mayın 13-də Nailə xanım Vəlixanlı "Ərəb xilafəti və Azərbaycan" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını elmi məruzə şəklində müdafiə edir.

Əsərdə ərəb istilasının ilk və sonrakı mərhələləri, ərəblərin Azərbaycandakı inzibati-idarə sistemləri, ərəb işğalının nəticə, təsir və izləri, Azərbaycanın o dövr şəhərləri, Xəzər dənizinə dair müxtəlif mənbələrdəki məlumatlar hərtərəfli tədqiq edilib. Mədəniyyətimizin, dilimizin, dinimizin bu günkü simasının müəyyənləşməsində mühüm rol oynamış "Ərəb dövrü tarixi"nin araşdırılması, yeni məlumatların və faktların aşkara çıxarılmasında bu əsərin böyük əhəmiyyəti və rolu vardır.

Müdafiədə çıxış edən akademik Ziya Bünyadov alim haqqında ürk sözlərini özünəməxsus səmimiyyətlə belə etiraf edib: "Nailə xanım 55 manata laborant vəzifəsində işlədi. Çoxları bu maaşla qənaətlənməyib işdən getdilər. Nailə xanım isə işlədi və indi o, keçmiş SSRİ şərqsünasları arasında tanınmış şəxsiyyətdir. Onun əsərlərindən iqtibaslar verirlər. İqtibasın verilməsi həmin alimin yüksək səviyyəli alim olduğunu göstərir. Çox sevinirəm ki, qadınlar arasına Sara xanım Aşurbəyli, Məşədixanım Nemətova, Şövkət xanım Tağıyeva kimi elmlər doktorları içərisində Nailənin adı vardır. O, hələ bir az gecikib. Bu ada o, çoxdan layiq olmalı idi. Mənim də günahım var ki, o, 6-7 il gecikdi. Məndən mənən incidi, bizim institutu tərk etdi. Tarix İnstitutuna gəldi. Hesab edirəm ki, bugünkü müdafiəyə bütün yaradıcılığını təqdim edib. O, artıq yetişmiş, öz şagirdləri ilə bilən alimdir. Onunla ancaq opponetlər mübahisəyə girişə bilər. Başqalarını deyər bilmərəm".

1998-ci ildə akademik elmi təşkilatçılığı və redaktorluğu ilə "Azərbaycan tarixi"nin ikinci cildi işıq üzünə görür. Azərbaycan tarixinin III-XIII əsrlərin birinci rübündəki olan dövrünün əhatə edən bu cildin hər bir səhifəsi onun redaktəsindən keçib. Giriş hissəsi ilə yanaşı, əsas müəlliflərdən biri kimi müxtəlif problemlərə dair mətn yazıb. O, 1981-ci ildən indiyədək "AMEA-nın Xəbərləri" (tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası) jurnalının məsul katibi, baş redaktoru kimi fəaliyyət göstərir. 1988-1990-cı illərdə jurnalda onun təşəbbüsü ilə erməni-Azərbaycan qarşıdurmasının köklərini araşdıran məqalələr, azərbaycanlıların 1918-19-cu illərdə soyqırımını əks etdirən tarixi sənədlər, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə dair materiallar, 20 Yanvar qırğınının əsl mahiyyətini açan yazılar dərc edilir. Həmin materiallar Nailə xanımın tərtibatı ilə 1990-cı ildə "Azərbaycan tarixi sənəd və nəşrlərdə" adı ilə Bakıda rus dilində çapdan çıxır.

Akademikin "Naxçıvan—ərəblərdən monqollaradək" (VII-XII əsrlər) monoqrafiyasının tariximizin orta əsrlər dövrünün öyrənilməsi üçün çox böyük əhəmiyyəti vardır. Görkəmli alim bu tədqiqatında VII-X əsrlər Naxçıvanı "erməni şəhəri" kimi təqdim edən bir sıra erməni alimlərinin araşdırmalarını alt-üst edir. Naxçıvanın məhz Azərbaycan şəhəri olmasını, səlcuqlar və Atabəylər dövründə isə çox mühüm siyasi-iqtisadi və mədəni mərkəzə çevrilməsini təkzibolunmaz faktlarla əsaslandırır. İlk dəfə olaraq Naxçıvanın ərəb xilafəti, feodal dövlətləri və Azərbaycan Atabəylər dövrünün siyasi tarixi sistemli şəkildə araşdırılır.

Nailə xanım Vəlixanlı 1998-ci ildən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinə rəhbərlik edir. Onun səyi və gərgin zəhməti sayəsində muzeyin həyatında ciddi dönüş yaranıb, bu zəngin mədəniyyət ocağı dünyanın qabaqcıl muzeyləri səviyyəsinə çatdırılıb. Azərbaycan xalqının ən qədim dövrlərindən XX əsrdəki tarixi inkişaf yolunu əks etdirən ekspozisiyanın yenidən qurulması, bir sıra arxeoloji və etnoqrafik eksponatların, rəsm əsərlərinin muzeyin laboratoriyasında bərpa edilməsi, ən yeni avadanlıqların alınması kimi tədbirlər həyata keçirilib. Gənc kadrlar işə cəlb olunub. 2001-ci ildə muzeyin elmi əsərlərinin nəşri bərpa olunur. Elmi baxımdan sanballı, poliqrafik cəhətdən nəfis şəkildə toplular işıq üzünə görür. Muzey materialları əsasında, bu mədəniyyət oca-

ğının tarixində ilk dəfə olaraq elmi kataloqlar hazırlanıb.

Alimin müəllifliyi və redaktorluğu ilə "Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri", "Azərbaycan bayraqları", "Azərbaycan tarixi muzeyi", "Azərbaycan generalı" kitab-albomları, elmi əsərlər çap olunur. YUNESKO-nun maliyyə yardımı ilə muzeyin kompakt disk hazırlanıb. Müxtəlif sərgilər, təqdimatlar, tədbirlər keçirilir. Alimin təşəbbüsü ilə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi ilə Almaniya, Norveç, Rusiya, Türkiyə, Ukrayna, İran və bir çox başqa ölkələrin muzeyləri arasında əlaqələr yaradıb və müştərək tədbirlər həyata keçirilir.

Tarix muzeyində respublika Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2007-ci ildə təmir və bərpa işləri başa çatdırılıb. Prezidentin təşəbbüsü ilə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin nəzdində Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xatirə muzeyi yaradılıb.

1920-ci ildən Tağıyevin mülkündə yerləşən Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru Nailə xanım böyük xeyriyyəçinin xatirəsini həmişə əziz tutur. Alimin redaktorluğu ilə çap olunmuş kitab-albom Hacı Zeynalabdin Tağıyevin, nəci əməllər sahibinin, böyük bir insanın sözlə çəkilmiş portretidir. Həmin və onun cəfəkeş qızı Sara xanımın anım günlərinin qeyd olunmasına muzey direktoru böyük önəm verir.

Görkəmli alim yerli və Rusiya mətbuatında, elmi jurnallarda bədxah qonşularımız yalan və saxta mülahizələrini tənqid və təkzib edən sanballı məqalələrlə çıxış edərək Azərbaycan tarixinin müxtəlif məsələləri haqqında gerçəklikləri, obyektiv həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmağa çalışır. Həm də bu zaman müxtəlif maneələri dəf etmək, ermənilərin və havadarlarının müqavimətini qırmaq kimi bir çox çətinliklərə sinə gərmək lazım gəlir. Alimin Rusiya Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun "Vostok" adlı elmi jurnalının 2013-cü il altıncı sayında çap olunmuş Şakinyanın "Naxçıvan ərəb xilafəti tərkibində məqaləsi haqqında düşüncələr" adlı böyük həcmli rəyi sən-küysüz qarşılanmır. Rəydə əvvəlcə erməni müəllifinin daha əvvəlki dırnaqarası "əsərlərində" olduğu kimi indi də ayrı-ayrı müəlliflərin müxtəlif zamanlarda çap etdikləri əsərlərindən götürüb özününkü kimi təqdim etdiyi plagiat faktları haqqında məlumat verilir. Nailə xanım erməni müəllifinin məqaləsində istinad etdiyi bütün mənbələrin əsaslandığı hər bir faktı səriştə ilə, yüksək peşəkarlıqla təhlil edir. Görkəmli alim tariximizlə bağlı erməni saxtakarlığını bir daha ifşa edir.

Nailə xanım Vəlixanlı 50 ilə yaxın pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub. O, Bakının müxtəlif ali təhsil ocaqlarında Azərbaycan tarixindən, mənbəşünaslıq və tarixşünaslıqdan mühazirələr oxuyub, yüksək ixtisaslı, vətənpərvər gənclərin yetişməsi üçün öz bilik və bacarığını əsirgəməyib. O, ölkəmizdə və xaricdə nəşr olunan bir sıra jurnalların redaksiya heyətinin üzvüdür. Beynəlxalq və ümumittifaq səviyyəli elmi məclislərdə maraqlı, aktual mövzularla məruzə edərək Azərbaycan elmini ləyaqətlə təmsil edir. Akademik Nailə xanım Vəlixanlınin Azərbaycan elminin inkişafındakı xidmətləri ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. 2010-cu ildə alim "Şöhrət" ordeni ilə təltif edilib. 2015-ci ildə isə "Əməkdar elm xadimi" adına layiq görüldü.

Zahiri gözəlliyi, ürəyəyatımlı görünüşü ilə daxili aləmi bir-birini tamamlayan, milli dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi qoruyub saxlayan, zəngin mədəniyyətə malik olan xanım-xatın Nailə Vəlixanlı xeyrixahlıq, nəci blik mücəssəməsidir. Alicənablığı, sadəliyi və səmimiyyəti ilə təmasda olduğu hər kəsi heyrətdə qoyur. Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünün ən yaxşı tədqiqatçısı, muzey işinin mükəmməl bilicisi, əzab-əziyyətdən, zəhmətdən qorxmayan, mübarizədən çəkinməyən Nailə xanımın çoxları nazlı-qəmzəli, şirindilli xanım adlandırır. Bu, Allah-Taalanın ona bəxş etdiyi böyük bir nemətdir.

Bu gün görkəmli alim, akademik Nailə xanım Vəlixanlı mənalı ömrünü sərf etdiyi, qəlben sevdidiyi işi ilə, elmi yaradıcılığı ilə məşğuldur. Həyatının əsas qayəsi bu işləri vicdanla, yüksək professionalıq və vətəndaşlıq məsuliyyəti ilə yerinə yetirməkdir. Gördüyü işlərin müqabilində nə isə ummaq onun daxili dünyasına və əlaqına ziddir.

Belə ağır elmi araşdırılmalı həyat əməlinə və məqsədinə çevirən alimə bu güc və qüvvəti verən onun Vətəninə, xalqına, millətə, doğma Bakısına olan böyük məhəbbəti və sevgisidir.

Zemfira KÜRDOĞXANLI,
Azərbaycan Tələf Verilişləri
Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin
"Ədəbi-dram verilişləri"
redaksiyasının böyük redaktoru.